

УДК: 336.7:005.412(477)

Особливості становлення та розвитку грошової системи в перехідній економіці

Батракова Т.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та кредиту
Запорізького національного університету

Григор'єва О.М.

студентка
Запорізького національного університету

У статті проаналізовано особливості становлення та напрями формування грошових систем, їх спроможність досягти певних пріоритетів. Визначено форми та інструменти державного регулювання систем. Проаналізовано процес формування грошової системи національної економіки України перехідного періоду. Встановлено, що потреба державного регулювання грошових систем зумовила створення інститутів центральних банків.

Ключові слова: грошові системи, грошова одиниця, грошова реформа, ринкова трансформація, державне регулювання грошових систем, центральний банк, національна валютна система, валютний курс.

Батракова Т.И., Григорьева О.Н. ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ДЕНЕЖНОЙ СИСТЕМЫ В ПЕРЕХОДНОЙ ЭКОНОМИКЕ

В статье проанализированы особенности становления и направления формирования денежных систем, их способность достичь определенных приоритетов. Определены формы и инструменты государственного регулирования систем. Проанализирован процесс формирования денежной системы национальной экономики Украины переходного периода. Установлено, что потребность государственного регулирования денежных систем обусловила создание институтов центральных банков.

Ключевые слова: денежные системы, денежная единица, денежная реформа, рыночная трансформация, государственное регулирование денежных систем, центральный банк, национальная валютная система, валютный курс.

Batrakova T.I., Grigorieva O.N. FEATURES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE MONETARY SYSTEM IN TRANSITION ECONOMY

The article analyzes peculiarities of formation and directions of formation of monetary systems, their ability to achieve certain priorities. Determine the forms and instruments of state regulation systems. Analyzes the formation of the national monetary system the economy of Ukraine in transition. It is established that the need for state regulation of monetary systems has led to the establishment of the institutions of Central banks.

Keywords: monetary system, monetary unit, monetary reform, market transformation, state regulation of the monetary system, Central Bank, national monetary system, exchange rates.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Грошова система України розвивалася разом із національною економікою і набула певних ознак та властивостей, які найбільше відповідали вирішенню проблем відповідного етапу ринкової трансформації. Проте сучасний стан економіки України характеризується розвитком стабілізаційних процесів і переходом до сталого розвитку економічного зростання.

В умовах перехідного періоду в Україні особливого значення набуло створення такої системи державного регулювання грошового обігу, яка б дала змогу вживати антиінфляційних заходів у тісному поєднанні із заходами розвитку реального сектора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Грошові системи є традиційним об'єктом досліджень у монетарній теорії. Значний науковий доробок у формуванні теорії грошово-кредитного регулювання належить провідним вітчизняним ученим: І.В. Бураковському, А.І. Гальчинському, О.В. Дзюблюку, Л.О. Донченко, О.М. Іваницькій, М.П. Кузьмину, В.Г. Лагутіну, В.І. Лисицькому, І.О. Лютому, В.І. Міщенко, О.І. Петрику, М.І. Савлуку, В.С. Стельмаху, А.А. Чухно, В.В. Юрчишину, В.А. Юценку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є проведення аналізу щодо з'ясування основної риси грошової системи в Україні. Важливим дослідженням є

врахування широкого кола чинників, які сприяють створенню ефективних економічних та соціальних механізмів стимулювання економічної та інноваційної активності та модернізації суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток грошових систем перехідного типу пов'язаний із вирішенням проблем певного етапу ринкової трансформації. З досягненням певних цільових орієнтирів ринкових реформ наявна модель грошової системи перестає відповідати потребам подальшого економічного та соціального розвитку суспільства.

Державне регулювання сучасних грошових систем є диверсифікованим стосовно різних компонентів грошової маси. Можливе пряме регулювання державою таких її компонентів, як паперові гроші, емісія яких здійснюється для фінансування дефіциту державного бюджету. Проте здебільшого використовується державний вплив із застосуванням усієї сукупності ринкових механізмів [1].

Сучасні грошові системи набули ознак одночасно індикатора та регулятора стану економіки. Фіскальне і грошово-кредитне регулювання визначають основні параметри функціонування національних економік. Сучасні гроші перетворилися на знаки вартості, які можуть існувати лише завдяки державному регулюванню. Характер і мета державного регулювання грошових систем і національних економік мають взаємозумовлений характер впливу. У сучасних умовах більшість країн використовує різновид грошових систем, побудованих на обігу кредитних грошових знаків, характерними рисами яких є [1, с. 219]:

- децентралізація грошового обігу між різними банками;
- розподіл функції випуску готівки та безготівкових грошей між різними ланками банківської системи;
- відсутність розмежування між готівковим і безготівковим обігом;
- формування механізму грошово-кредитного регулювання;
- централізоване управління грошовою системою за допомогою апарату центрального банку;
- індикативне планування грошового обігу;
- тісний зв'язок безготівкового і готівкового обігу за пріоритету безготівкового;
- активний контроль над коштами з боку податкових органів;
- надання центральному банку відносної самостійності щодо рішень уряду;

- забезпечення грошових знаків активами банківської системи;

- випуск грошових знаків у господарський обіг відповідно до державних концепцій грошово-кредитної політики;

- система ринкового запровадження грошового курсу.

У більшості країн органом, який здійснює грошово-кредитне і валютне регулювання, є центральний емісійний банк.

Складовою частиною національної грошової системи країни є національна валютна система, хоча вона є відносно самостійною. Національна валютна система – це форма організації економічних зв'язків країни, за допомогою яких здійснюються міжнародні розрахунки, утворюються та використовуються валютні ресурси країни [2].

Національна валютна система є органічною частиною системи грошових відносин окремих держав, її функціонування регулюється національним законодавством кожної країни. На основі такого законодавства встановлюється механізм взаємодії національних і світових грошей, спосіб їх конвертованості, регулювання валютного курсу, формування та використання міжнародної ліквідності, золотовалютних запасів, кредитних ресурсів тощо. Інфраструктуру національних валютних систем становлять банківські та небанківські кредитно-фінансові установи, біржі, спеціальні органи валютного контролю, інші державні та приватні інституції [3].

Грошова система України, без сумніву, є регульованою системою ринкового зразка. Цьому сприяли істотні ринкові перетворення в економічній системі України: приватизація засобів виробництва, демонополізація економіки та лібералізація економічних відносин, зокрема ціноутворення кредитних, валютних та зовнішньоекономічних відносин, тощо. Активно розвивається грошовий ринок у всіх його складниках: ринок грошей, валютний ринок, ринок цінних паперів, а також його інфраструктура: дворівнева банківська система, мережа небанківських фінансово-кредитних установ, валютна та фондова біржі тощо. Із кожним роком зменшується частка дефіциту державного бюджету, що покривається безпосередньо за рахунок кредитної емісії НБУ. Правові засади функціонування грошової системи України визначаються Конституцією та законами України:

- «Про банки і банківську діяльність»;
- «Про Національний банк України»;

– «Про платіжні системи і переказ грошей в Україні».

До основних елементів національної грошової системи можна віднести:

1. Види грошових знаків, що мають законну платіжну силу. НБУ випускає в обіг банкноти номіналами 1, 2, 5, 10, 20, 30, 100, 200 грн. Для зручності обслуговування роздрібного товарообігу випускаються розмінні монети номіналами 1, 2, 5, 10, 25, 50 коп.

2. Офіційний курс гривні – обмінний курс гривні щодо іноземних валют, офіційно встановлений НБУ для здійснення операцій із валютними цінностями. У 1999 р. НБУ перейшов на визначення офіційного курсу гривні щодо долара США на основі середньозваженого валютного курсу за безготівковими операціями на міжбанківському валютному ринку.

3. Порядок готівкового та безготівкового курсу, їх регламентацію, у тому числі організацію міжнародних розрахунків в Україні, здійснює Національний банк. НБУ суворо контролює грошовий обіг, сприяє забезпеченню стабільності національної валюти, регламентує емісію готівки, розробляє правила здійснення форм безготівкових розрахунків, способів і порядку платежів, контролює касові операції.

4. НБУ є установою, що здійснює грошово-кредитне і валютне регулювання. НБУ – незалежний фінансово-економічний орган, який проводить самостійну грошово-кредитну політику. Правління НБУ приймає і затверджує постанови, положення та інші нормативні акти, що регулюють грошовий обіг. НБУ координує діяльність комерційних банків із питань грошово-кредитної політики.

Грошові системи в різних країнах мають певні загальні риси. В їх становленні та розвитку знаходять своє відображення певні об'єктивні закони й тенденції. Проте в кожній країні є й свої особливості формування і функціонування грошової системи. Ці два моменти особливо важливо враховувати тим країнам, які через певні обставини не мали власної грошової системи. Розбудовуючи свою грошову систему (а це передусім стосується нашої держави), необхідно не тільки виходити із загальних закономірностей, притаманних цим системам і процесу їх розвитку, але й враховувати національні особливості країни [3].

У сучасних умовах розвиток грошових систем полягає передусім у подальшому посиленні їхнього впливу на розвиток усього суспільного виробництва. Саме грошова сфера

зараз стає вирішальним важелем, за допомогою якого держава втручається в ринкову економіку для забезпечення її рівноваги та зростання.

Грошова система – це конкретна форма організації грошового обігу, визначена відповідним законодавством країни.

Грошові системи у своєму розвитку пройшли великий історичний шлях, що відображає як характер і динаміку становлення товарного виробництва, так і специфіку історичного розвитку того чи іншого суспільства.

Перехідний період від адміністративної економічної системи до ринкової характеризується великою своєрідністю. Нинішні розвинені країни переходили від традиційної аграрної економіки до ринкової. Цей період супроводжувався промисловим переворотом, народженням промисловості, насамперед виробництва засобів виробництва, яке стало матеріальною основою переростання виробництва і суспільства в цілому. Нинішній перехідний період – це перехід від особливої планової економіки, яка ґрунтувалася на своєрідних устоях, і тому йому властиві свої риси і закономірності. Так, становлення індустріальної основи капіталістичного суспільства зумовило інтенсивні процеси усупільнення виробництва і праці, зростання масштабів приватної власності, розвиток таких форм, як акціонерна, монополістична і державна власність. Це об'єктивний, природний процес. Адміністративно-командна система засновувалася на абсолютному пануванні державної власності, тому одними з головних завдань перехідного періоду є роздержавлення і приватизація державного майна, тобто замість державної власності мають утвердитися різноманітні форми власності (колективна, приватна, кооперативна, державна тощо). Отже, під час становлення ринкової економіки усупільнення зумовлювало розвиток нових форм власності, які відкривали простір масштабам виробництва, що зростали. У сучасних умовах іде зворотний процес. Він спрямований на подолання надмірного формального усупільнення виробництва і створення форм власності, які б відповідали реальному усупільненню виробництва і сприяли розвитку продуктивних сил.

Із уведенням в Україні в обіг національної грошової одиниці гривні починається період формування власної грошової системи. Грошова система – це форма організації грошового обігу, встановлена державним законодавством. Вона передбачає рушення

готівки і здійснення безготівкових розрахунків у процесі звертання товарів, виробництва і надання послуг, здійснення різних платежів і тому подібне. Україні доводилося створювати національну грошову систему з самого початку, оскільки та, що до цього існувала, не була національною. Національна грошова система включає:

- назву грошової одиниці;
- міру цін;
- види державних грошових знаків;
- порядок емісії грошей;
- регламентацію безготівкового звертання;
- державні органи по регулюванню грошового обігу.

Особливе місце в грошовій системі займає Національний банк України (НБУ). Він виконує низку специфічних функцій:

- є емісійним центром країни, тобто в його обов'язок входять підготовка заходів і випуск державних банкнот;
- є офіційним сховищем (скарбницею) золотовалютних ресурсів та інших скарбів країни;
- виступає «банком банків», тобто здійснює операції тільки з банками, які входять у національну кредитну систему;
- представляє інтереси України в міжнародних валютно-фінансових організаціях;
- є центром регулювання кредитно-грошової сфери;
- виконує обов'язки «банку уряду».

На відміну від інших банківських інститутів НБУ не ставить прибутковості метою своєї діяльності, він прагне до стабільності кредитно-грошової сфери. НБУ є автономним державним інститутом, юридичною особою, він підлеглий законодавчому органу України і працює згідно з власним статутом [4].

Унаслідок економічної кризи, відсутності стимулів до високоефективного виробництва досягнути високої якості праці було практично неможливо, а отже, неможливо створювати міцну національну грошову одиницю і грошову систему загалом.

Підтримка інвестиційно-інноваційного зростання економіки має для України стратегічне значення, адже не впоравшись із даним завданням, вона не зможе увійти до когорти сучасних цивілізованих країн. І це повинно враховуватися у грошово-кредитній політиці, наприклад під час вирішення питань рефінансування державного банку другого рівня, який ставить собі за мету кредитування інноваційних проектів. Безумовно, для НБУ пріоритетом є стабільність грошової одиниці, але це

завдання може бути вирішене різними шляхами. І формула стабільності в середньостроковій стратегії орієнтує на вибір тих шляхів, які надають економічному зростанню інвестиційно-інноваційний характер [4, с. 190–191].

Україна відійшла від централізовано-планової економіки, але до системи стратегічного планування не прийшла. Відсутність економічної стратегії згубна для економічного розвитку, особливо в умовах трансформаційного процесу, коли зміна моделі економіки є практичним завданням.

Модель економіки характеризується співвідношеннями форми власності і заснованих на них секторів економіки або устроїв господарювання; ринкових механізмів і державного регулювання; централізму і децентралізму в управлінні економікою; конкуренції і монополізму; лібералізованості і соціальної орієнтованості економіки.

Реальний перехід в Україні здійснюється не від адміністративно-командної економіки до ринкової, а від змішаної економіки, що функціонувала на директивно-планових засадах до змішаної економіки, що заснована на ринкових принципах. По суті, у нашій країні не існувало власної економічної системи. Це була підсистема єдиного народногосподарського комплексу колишнього СРСР, сформована для його обслуговування. У ній не було багатьох елементів, властивих самостійній економічній системі. В Україні вироблялося лише 20% кінцевого продукту, тому тут перехідний процес передбачає зміни в економічній структурі, пов'язані не тільки з ринковою переорієнтацією, а зі створенням власної економічної системи.

Отже, сутність перехідного процесу в Україні полягає в переході від підсистеми, сформованої для обслуговування єдиного народногосподарського комплексу колишнього СРСР, який функціонував на директивно-планових засадах, до цілісної економічної системи, що функціонує на ринкових принципах [4, с. 53–55].

У ринковій економіці командні методи управління неефективні, тому для досягнення поставлених макроекономічних завдань країна з перехідною економікою повинна освоїти та розвинути непрямі методи регулювання – монетарну і фіскальну політику, створити відповідну інфраструктуру, за допомогою якої ці методи зможуть запрацювати.

Перехід до ринкової економіки супроводжується значним зростанням безробіття, оскільки неефективні державні підприєм-

ства, які часто мали надлишкову зайнятість, банкрутують, тому постає завдання створити дієвий механізм соціального захисту громадян. Зокрема, потрібно розробити програму допомоги з безробіття не лише з огляду на дотримання соціальної справедливості, а й для зменшення спротиву населення переходові до ринкової економіки. Отже, уряд країни повинен виконати ще одне важливе завдання – сформувати психологічно прийнятне ставлення населення до ринку. Держава покликана зробити все, щоб переконати суспільство в тому, що ринкова економіка – це єдина економічна система, яка здатна забезпечити високий життєвий рівень. Цього можна досягти лише за допомогою добре продуманої соціальної політики, яку потрібно якнайшвидше підкріпити реальними економічними результатами ринкових перетворень.

Знецінення національної грошової одиниці, яке зазвичай виникає на перших етапах перехідного періоду, потребує розроблення відповідних механізмів та програми заходів впливу для стабілізації грошового обігу. Важливу роль у цьому процесі відіграє центральний банк країни. Змінюються також роль і місце держави на міжнародній арені. Вона стає гарантом і захисником прав громадян та фірм за межами державного кордону і не має права диктувати свої умови бажаним вийти на зовнішні ринки. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності відбувається тільки за допомогою економічних важелів. У зовнішній політиці пріоритетними є тільки такі напрями діяльності, які дають економічну вигоду країні.

В умовах капіталізму, коли товарне виробництво набуває загального характеру, відбувається важлива трансформація грошових систем, головною ознакою якої стає їх перетворення в паперово-грошові системи. [5]

Одним із найважливіших елементів національної валютної системи є конвертованість національної грошової одиниці, тобто можливість для учасників зовнішньоекономічних відносин легально обмінювати її на іноземні валюти без обмеження. Чим більше валютних обмежень використовується в країні, тим менше конвертованою є її валюта.

Будь-яка сучасна економічна система стикається з проблемою управління валютним курсом. Його коливання спостерігаються не тільки в ринковій, а й в трансформаційній економіці.

Україні потрібні реформи у валютній сфері. Встановлення правильної та продуктивної

грошово-кредитної політики допоможе забезпечити сталість національної валюти, а зниження курсу національної валюти – збільшити показники експорту України. Це буде розвивати національну економіку. Ідеї вчених-економістів потребують вивчення та, можливо, реалізації в нашій економіці.

На валютний курс впливає багато чинників, які спричиняють його коливання. Загалом можна виділити чотири фактори, які визначають валютний курс:

- зовнішньоторговельний баланс країни – емітента валюти;
- дії грошової влади країни-емітента (у тому числі нарощування випуску національної валюти);
- плани на майбутнє (інвестиційні проекти компаній і держав, що передбачають капітальні витрати в тій або іншій валюті, довгострокові контракти тощо);
- довіра до валюти (використання її для зберігання заощаджень, довгострокових позик і захисту від ризиків, пов'язаних зі зміною курсів валют) [6].

Наявний курс євро та долара на українському ринку – це світова тенденція.

На нашу думку, до чинників, які впливають на курс валют, можна віднести і психологічний, тобто паніку серед населення. На жаль, національна валюта України на даний момент не має довіри у людей, оскільки її курс нестабільний та постійно змінюється (лише останнім часом курс гривні відносно долара стабілізувався). Побоюючись девальвації гривні у населення зростає попит на іноземну валюту, яка є більш сталою та урівноваженою.

Хочеться зауважити, що коливання курсу валют не для всіх є явищем негативним. Для деяких економічних суб'єктів він є вигідним і приносить немалий прибуток.

Отже, коливання курсу валют є дуже важливою проблемою. На його коливання впливає чимало факторів, які спричиняють девальвацію та ревальвацію національної валюти. Оскільки українська економіка є залежною від іноземної валюти, різка зміна курсу може призвести до негативних наслідків.

Висновки з цього дослідження. Грошова система – це така форма організації грошового обігу в країні, яка склалася історично і закріплена в законодавчому порядку. Основними її елементами є:

- 1) найменування грошової одиниці;
- 2) масштаб цін;
- 3) види та купюрність грошових знаків, які мають статус законного платіжного засобу;

4) регламентація безготівкових грошових розрахунків;

5) регламентація режиму валютного курсу та операції з валютними цінностями;

6) регламентація режиму банківського проценту;

7) державні органи, які здійснюють регулювання грошового обороту та контроль над дотриманням чинного законодавства.

Грошові системи та рівень їх державного регулювання поетапно еволюціонували, оскільки мають взаємозумовлений характер. Визначальною особливістю сучасних грошових систем є їх висока гнучкість та адаптивність до потреб розвитку економіки.

Створення високоефективної грошової системи в Україні було визнано загальним завданням державної ваги. Національна грошова система поступово розвивається і набуває ознак, притаманних країнам із ринковою економікою.

Напрямами розвитку грошової системи України є:

– розбудова власного емісійного механізму;

– формування механізму регулювання Національним банком України пропозиції грошей;

– розроблення методики грошово-кредитної політики;

– розбудова національної платіжної системи;

– формування механізму валютного регулювання;

– розроблення та випробування на практиці спеціальних заходів із регулювання інфляції.

Потреба державного регулювання грошових систем зумовила створення інститутів центральних банків. У сучасних ринкових економіках центральні банки забезпечують можливість функціонування грошових систем згідно з концептуальними засадами монетарної політики і потребами національної економіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Костіна Н.І. Гроші та грошова політика : [навч. посіб.] / Н.І. Костіна. – К. : Ніус, 2009. – 221 с.
2. Гриценко А., Кричевська Т. Монетарна стратегія: шлях до ефективної грошово-кредитної політики / А. Гриценко, Т. Кричевська // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 7.
3. Дзюблюк О. Грошова система України: глобалізаційні фактори впливу / О. Дзюблюк // Вісник Національного банку України. – 2015. – № 7. – С. 14–22.
4. Черняк В. Модель економіки: вибір України / В. Черняк // Економіка України. – 1995. – № 9. – С. 53–55.
5. Нестеренко М. Роль Національного банку України в системі грошово-кредитного регулювання / М. Нестеренко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2014. – № 1. – С. 187–191.
6. Грошово-кредитна політика в Україні : [навч. посіб.] / В.С. Стельмах [та ін.]. – К. : Знання, 2014.